

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ
І НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЛЮДИНО-ЦЕНТРИЧНОЇ
ЦИВІЛІСТИКИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 341.321:32.019.51(063)
А 43

<https://doi.org/10.32837/11300.29619>

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 от 14 березня 2025 року)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. - академік, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гринько С. Д. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Маковій В. П. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

За редакцією:

Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик

А 43 Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-цен- тричної цивілістики : колективна монографія I за заг. ред. професорів: Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2025. - 512 с. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.29619>
ISBN 978-617-8430-52-8

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників школи людиноцентричної цивілістики за останні десять років, які присвячені аналізу правових питань впливу гібридної війни на регулювання майнових та немайнових відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика особливостей регулювання майнових та немайнових відносин в умовах гібридної війни.

УДК 341.321:32.019.51(063)

ISBN 978-617-8430-52-8

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив.	5
Інтродукція. Цивілістичні школи перед викликами часу (Харитонов Є., Харитонova О., Давидова І., Сафончик О.).	7
Розділ 1. Гібридна війна як виклик людині, суспільству і праву (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	40
Розділ 2. Людиноцентрична школа цивілістики в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	94
Розділ 3. Проблеми дихотомії цивільно-правового методу під час війни (Євген Харитонов)	119
Розділ 4. Проблеми спеціальних методів цивільно-правового регулювання в умовах війни (Богдан Фасій).	154
Розділ 5. Окремі аспекти функціонального виміру цивільного права та приватного права в сучасному суспільстві (Микола Матійко)	182
Розділ 6. Право власності релігійних організацій (Юлія Кривенко).	222
Розділ 7. Конвалідація недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні» в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Микола Білошкурський).	257
Розділ 8. Права інтелектуальної власності в умовах гібридної війни (Олена Харитонova, Іван Мартинюк)	283
Розділ 9. Збалансування інтересів боржників та кредиторів у договірних відносинах в умовах воєнного стану (Неллі Голубєва)	311
Розділ 10. Договори психологічної допомоги в умовах гібридної війни (Олена Адамова).	340
Розділ 11. Порушення права на здоров'я як інструмент гібридної війни (Юлія Маршук)	373

Інтродукція

ЦИВІЛІСТИЧНІ ШКОЛИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ЧАСУ

DOI 10.32837/11300.29623

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Олена Харитонова

*докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондент НАПрН України*

Ірина Давидова

докторка юридичних наук, професорка

Оксана Сафончик

докторка юридичних наук, професорка

Питання формування та розвитку наукових правових шкіл в нашій державі привертають усе більше уваги вітчизняних науковців,¹ що є цілком природним, оскільки визначення характеру і тенденцій розвитку цивілістики дає можливість більш ефективного використання наукового потенціалу в цій галузі.

Але якщо, скажімо, Київська² та Харківська цивілістика³ були об'єктом спеціальних досліджень, то аналізу наукових

¹ Харитонов Є. О. Цивілістика: поняття, підходи та структура. *Часопис цивілістики*. 2006. Вип. 1. С. 10–15; Майданик Р. Наука цивільного права України: поняття, предмет, методологія. *Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права*. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / За ред. проф. І. Безклубого. К.: Грамота, 2009. Чис. IV. С.101

² Підопригора О. Цивілістична наука в Київському університеті ім. Тараса Шевченка. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2 (17). С. 107–123; Київська школа цивілістики / До 175-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 1834-2009 / За ред.. члена-кореспондента АПрН України Р. А. Майданика. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 334 с.

³ Страницы Харьковской цивилистики: В 3 ч. Ч.1: История развития кафедры гражданско-правовых дисциплин ХНУ имени В. Н. Каразина; Ч.2: Лучшие работы кафедры

здобутків Одеських цивілістів уваги приділялося значно менше.¹

Приступаючи до розгляду питань наукових здобутків шкіл цивілістики ОНЮА, передусім, варто визначитися щодо ключових терміно-понять, котрі тут вживаються: «цивілістика» та «цивілістична школа».

1. Цивілістика і цивілістичні школи

Цивілістика: основні конструкти, базові та суміжні категорії

Головним завданням, що, передусім, постає перед правознавцем, який веде наукові пошуки у галузі реалізації та захисту прав приватної особи, є з'ясування понятійного апарату та методології досліджень. Незалежно від об'єкту конкретної наукової розвідки кожен правник має чітко визначити для себе, що він розуміє під такими термінами, як «приватна особа», «приватне право», «цивільні відносини», «цивільне право», «суб'єктивне право», «інтерес», «цивільно-правові заходи», «метод цивільно-правового регулювання», «цивілістичний підхід», «методологія цивілістичних досліджень», ну і врешті, – що таке «цивілістика», взагалі, та що мається (чи може матися на увазі), коли йдеться про «українську цивілістику», зокрема.

Названі та суміжні з ними категорії були предметом вивчення багатьох знаних українських правознавців. Перелік їх основних праць з цих питань тут неможливо навести за браком місця. Тому наразі обмежимося згадкою про авторів досліджень, а опис праць буде наводитись при посиланні на них. Зокрема, теоретичними проблемами українського цивільного права переймалися Ч. Н. Азімов, О. В. Басай, В. І. Борисова, В. Е. Батлер, І. В. Давидова, О. В. Дзера,

гражданско-правовых дисциплин за 2009/2010 учебный год / Под общ. ред. И. В. Венедиктовой и С. Н. Бервено. Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2010. 216 с.; Страницы Харьковской цивилистики: В 3 ч. Ч.3: Доктора Харьковской юридической школы / Сост. Бервено С. Н., Венедиктова И. В., Греков Е. А. и др.; Под общ. ред. И. В. Венедиктовой и С. Н. Бервено. Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2010. 360 с.

¹ Харитонов Є. О. Школа рецепції римського права в Одеській національній юридичній академії. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Том 1. Одеса, 2002. С. 44 – 64.

А. С. Довгерт, Н. Ю. Голубева, І. В. Кочин, О. О. Кот, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, Є. О. Мічурін, К. Г. Некіт, П. А. Підопригора, О. А. Пушкін, З. В. Ромовська, М. М. Сибільов, Р. Б. Сивий, І. В. Спасібо-Фатєєва, О. І. Харитонova, Я. М. Шевченко та ін.

Крім того, перед тим як почати розглядати анонсовані питання конкретно, відповідно до вимог академічно доброчесності маємо згадати, що і раніше користувалися нагодою висловити свою позицію щодо відповідних проблем. У зв'язку з цим згадуємо тут наші основні праці з питань бачення сутності методології цивілістичних досліджень.¹ При цьому зауважимо, що з багатьох питань наші по-

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Деякі питання методології дослідження цивільних правовідносин. *Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права* Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / За ред. проф. І. Безклубого. К.: Грамота, 2009. Чис. IV. С. 112-120; Харитонов Є. Проблеми визначення методологічної основи вдосконалення цивільного законодавства України. *Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти)* : монографія; за заг.ред. Є. О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2012. С. 5-9. Харитонов Є., Харитонova О. Методологічні проблеми визначення типології систем цивільного права окремих пострадянських держав. *Право України*. 2013. № 3-4. С. 183-196. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Проблеми обрання методологічних імперативів компаративістських досліджень у галузі приватного права. *Стратегія модернізації приватного права в сучасних умовах* : збірник наукових праць / за ред. В. І. Короля, Ю. В. Білоусова. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 7-15; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Право ЄС та України: деякі методологічні питання кореляції у галузі приватного права. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2014. № 2 (50). С. 59-68. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Концепт приватного права та методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства України. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 17. С.6-15. Харитонов Є. О. Методологічні засади дослідження проблем правової адаптації України до внутрішнього ринку ЄС. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. т. XVII. Одеса : Юрид. літ., 2015. С. 232-270. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Методологічні імперативи дослідження приватного права. *Методологія в праві* : монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]; за заг.ред. І. Безклубого. К.: Грамота, 2017. С. 358- 377 Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Методологічне підґрунтя використання Україною польського досвіду модернізації правової системи. *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph. Vol. 2. Lublin: Izdevnieciba "BaltijaPublishing", 2017. P. 279-296. 336 p.* Харитонов Є. О. Цивілістика: поняття, підходи та структура. *Часопис цивілістики*. 2006. Вип. 1. С. 10-15. Харитонов Є. О. Одеська цивілістика XIX ст.: сукупність особистостей чи наукова школа. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С.163-171. Харитонов Є. О. Розвиток цивілістичної доктрини в дореволюційну добу. *Правова доктрина України* : у 5 т. Х.: Право. 2013. Т.3: Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнецова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін.; за заг. ред. Н. С. Кузнецової. С. 25-51. Харитонов Є. О. Одеська наукова школа цивільного (приватного) права. *Правова доктрина України* : у 5 т. Х.: Право. 2013. Т.3: Доктрина при-

зиції зазнали істотних змін, були модернізовані тощо, а відтак тут викладається актуальне бачення проблеми.

Отже почнемо з визначення базових понять: «приватне право», «цивільне право», «цивілістика»

У вітчизняній цивілістиці до останнього часу не сформоване єдине бачення співвідношення цивільного та приватного права. Зокрема, існує тенденція ототожнення категорій «приватне право» та «цивільне право» і вживання відповідних термінів як синонімів.¹ Іноді цивільне право розглядають і як галузь приватного права, і як поняття, тотожне приватному праву (в об'єктивному сенсі).²

Однак таке ототожнення згаданих терміно-понять викликає заперечення, оскільки тоді не враховується «рівень узагальнення» поглядів на проблеми регулювання суспільних відносин між людьми – локальний (цивільне право) чи всесвітній (приватне право).

Згадаємо, що на ранніх етапах розвитку римського права норми *jus civile* регулювали усі відносини між мешканцями *civitas* – громадами Риму. Власне, *jus civile* і розумілося як «цивільне право».

Спроб ототожнювати його з «приватним правом» (так само як і відрізнити його від останнього) не було, оскільки поняття «приватне право» не фігурувало (не фіксувалося), доки Ульпіан не зазначив: «*Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum jus est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod*

ватного права України / Н. С. Кузнєцова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін.; за заг.ред Н. С. Кузнєцовой. С. 113-125. Харитонов Є. О. Особливості початкового етапу формування цивілістичної доктрини України. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар.наук-практ.конф, присвяч.. 20-річчю Нац.акад.прав.наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України», 20-21 листоп. 2013 р. Х.: Право, 2013. С.367-370. 1032 с. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивілістичні категорії доби інформаційного суспільства у національній доктрині приватного права: правовідносини. *Право України*. 2019. № 1. С. 136-153. Харитонов Є. О. Одеська школа цивілістики: до проблеми визначення поняття та особливостей. *Часопис цивілістики*. 2010. Вип. 10. С. 12-17.

¹ Кодифікація приватного (цивільного) права України; за ред. А. Довгєрта. К.: Український центр правничих студій, 2000. С. 14-15.; Сивий Р. Б. Приватне (цивільне) право в системі права України: моногр. К., 2006 214 с.; Довгєрт А. Методологічне значення ідеї наднаціонального цивільного права. *Право України*. 2009. № 8. С. 15-19.

² Борисова В. І. Цивільне право як галузь приватного права. В кн.: Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко) ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. К., 2017. – С. 21-37.

ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quedam privatum».¹

Тут варто згадати поширену думку, що Ульпіан розрізняв приватне і публічне право у залежності від того, на чий користь воно діє: держави чи приватних осіб.

Однак таке тлумачення позиції Ульпіана хибне. Помилність є наслідком того, що при цитуванні Ульпіана дослідниками не враховується перше речення повного тексту його вислову: «Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum» – «Є дві позиції цього дослідження, публічна та приватна».

Тобто, Ульпіан мав на увазі не фактичний поділ римського права на право публічне і право приватне, а те, що при дослідженні права слід враховувати дві позиції (сторони, аспекти) публічну і приватну.

Таким чином категорії «приватне право» і «публічне право» використовуються в різній площині і використовуються для позначення різних понять, що робить неможливим розгляд їх як тотожних.

У зв'язку з цим, пропонувалося розглядати приватне право (так само і право публічне), як наднаціональну систему права – елемент людської цивілізації. Поділ права на приватне і публічне є науковою абстракцією, яка дозволяє у найбільш загальних рисах характеризувати два головних напрями правового регулювання суспільних відносин. Тому некоректно вести мову про «приватне право України». Так само як про «приватне право Великої Британії», «приватне право Франції» тощо. Натомість, має йтися про «традицію приватного права в Україні», «традицію приватного права у Великій Британії», «традицію приватного права у Франції» тощо.

На рівні національного права це знаходить відображення у розрізненні галузей національного права, котрі виступають як прояв засад приватного або публічного права при регулюванні відповідних груп відносин. Проте хибним було б ототожнення приватного права з правом цивільним, а публічного – з адміністративним. Натомість йдеться про те, що у цивільному праві, головним чином, проявляються засади приватної методології, а у праві адміністративному – засади публічності права.

¹ Д. 1.1.1.2. Перша цифра означає номер книги, друга – номер титулу, третя – номер фрагменту, четверта – номер параграфу. Тут і далі латинський текст Дигест наводиться за виданням: Justinianova Digesta. Knj. 1. Deo auctore; Tanta; Omnem rei publicae: Konstitucije / [preveo Antum Malenica]. Beograd: Sluzbeni glasnik, 1997.

Утім, більшість проблем втрачає гостроту, якщо вестимемо мову про «приватне право» не як про «наднаціональну систему права», а як про «концепт», тобто, систему поглядів і уявлень про статус приватної особи з погляду визнання пріоритетності її інтересів. Іншими словами, – про «приватне право» має йтися, як про методологічну домінанту.

Відтак цивільне право можна визначити як сукупність концепції, ідей та правових норм, що визначають правовий статус приватної особи, підстави придбання та порядок реалізації такою особою цивільних прав та обов'язків, а також засади захисту її прав та інтересів.

Для української цивілістичної традиції властивим є не лише тяжіння до включення у цивільне право (законодавство) елементів приватного і публічного, але й використання публічного методу при регулюванні цивільних та суміжних з ними відносин. Фактично, поділ права на публічне і приватне є не просто класифікаційним розмежуванням, а відображенням різних засад правового регулювання на рівні національної правової системи, де вони розглядаються як такі, що взаємно доповнюють одне одного. В цьому полягає їхня сутність, як методологічних засад регулювання суспільних відносин. Відтак реальні цивільні відносини підлягають регулюванню на засадах приватного або публічного права у залежності від їх конкретного змісту.

На підґрунті такого розуміння «приватного права», як концепту, як заходів юридичного впливу з метою впорядкування відносин за участі приватної особи, та «цивільного права», а також як сукупності засад і норм, що визначають статус приватної особи і забезпечують реалізацію та захист її прав та інтересів), далі з'ясуємо сутність терміно-поняття «цивілістика».

Поняття «цивілістики» має важливе значення, оскільки від його розуміння залежить об'єкт /предмет, напрямки і характер досліджень у тій галузі, яку з певною мірою умовності можна віднести до «цивільного права».

Як зазначалося, у вітчизняному правознавстві цивілістика розглядається з двох позицій: 1) як узагальнююче поняття, що вживається для визначення суспільних відносин цивільно-правового змісту, пов'язаних з цивільним правом, проблемами нормативного регулювання майнових та особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб та практикою цивільних правовідносин (включаю-

чи сімейно-правові, цивільно-процесуальні та приватні міжнародно-правові відносини); 2) як галузь юридичної науки, предметом якої є: норми цивільного права; цивільні правовідносини як юридична форма відповідних суспільних відносин, що регулюються цивільним законодавством; юридичні факти; судова, судово-господарська і адміністративна практика застосування цивільно-правових норм.¹

Однак навіть «двопозиційне» трактування терміно-поняття «цивілістика» (попри позірну всеохопність першого із запропонованих його розумінь), не відображає усіх аспектів цього концепту. Як свідчить практика наукових дискусій щодо розвитку правової системи України та напрямків удосконалення її законодавства, терміни «цивілістика», «цивілістичний підхід», «цивілістичне бачення» вживається також для позначення системи поглядів, принципово важливих позицій стосовно кодифікацій тощо.² Це дає підстави для використання терміну «цивілістика» у ще одному сенсі – як системи поглядів щодо впорядкування майнових та немайнових відносин за участю приватних осіб з наданням переваги інтересам останніх.

Але в межах проблематики дослідження цієї монографії ми виходимо з розуміння цивілістики як галузі юридичної науки, що має свій предмет, структуру, методологію, напрямки дослідження, завдання тощо. У такому сенсі позначення «цивілістика» і «наука цивільного права» можуть вживатися тут як синоніми.

Отже далі виходимо з того, що **цивілістика, як наука цивільного права**, це сукупність постійно оновлюваних знань, про правове становище приватної особи, її права, засоби їх реалізації та захисту, об'єднані у систему понять, категорій, ідей, теорій та концепцій.

Об'єктом/ предметом цивілістики є концепція цивільного права; засади визначення юридичного статусу приватної особи; норми цивільного законодавства; цивільні відносини та правовідносини; підстави виникнення цивільних прав та обов'язків; умови і порядок

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.» Т.6.2004. С. 363 (автор статті – В. П. Нагребельний).

² Мамутов В. І знову про загальноцивілістичний підхід. *Право України*. 2000. № 4. С. 93-94; Харитонов Є. Антицивілістика, або Сім «неправд» так званого господарського підходу. *Право України*. 2000. № 9. С. 91-93.

реалізації цивільних прав та їхнього захисту; тлумачення і практика застосування норм цивільного законодавства.

Водночас зауважимо, що наведене визначення поняття цивілістики та її предмету є не кінцевим результатом, а лише відправним пунктом наукових розвідок у галузі цивільного права. Останні не можуть бути достатньо ефективними без систематизації досягнутого та встановлення основних підходів та напрямків дослідження у цій галузі.

У випадках, коли йдеться про «науку цивільного права», предметом аналізу можуть бути або явища, категорії, інститути, проблеми тощо, які розглядаються у контексті цивілістичних досліджень, або власне «наука цивільного права», як така.

Разом із тим, єдиного бачення цієї проблеми у вітчизняному правознавстві наразі немає. Зокрема, при характеристиці цивілістики, як науки цивільного права, констатацією існування наведеного вище (або дещо ширшого змісту) її предмету нерідко і обмежуються. Іноді до цього додається згадка про знаних цивілістів, завдання та перспективи розвитку цивілістики тощо.¹ Стосовно системи науки цивільного права зазначається, що вона в цілому відповідає системі цивільного права, хоча і має відмінності, які головним чином полягають у виокремленні таких елементів науки цивільного права, як вчення про предмет, метод, функції та систему цивільного права і загального вчення про цивільні правовідносини).²

За основу характеристики цивілістичних досліджень може братися врахування особистостей відомих цивілістів у контексті опису їхніх основних праць³ або характеристики праць цивілістів у контексті життєпису їхніх авторів.⁴ Такий підхід можна назвати «персоналістичним», «персоналістично-бібліографічним». Можливі також інші

¹ Гражданское право Украины. В двух частях. Ч. 1. Под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко, Х.: Ун-т внутр. дел; «Основа», 1996. С. 51-56; Цивільне право України: Курс лекцій: У 6-ти томах. Том 1. Книга 1. За ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. Харків: Еспада, 2004. С. 88-96; Цивільне право України: Навч. посіб. За заг. ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. К.: Істина, 2004. С. 11.

² Цивільне право України. Підручник. У 2-х книгах. Кн. 1; За ред.. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. К.: Юрінком Інтер, 1999. С. 25.

³ Цивільне право України: Підручник. У 2-х кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Кн. 1. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 47-48.

⁴ Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. К.: Атіка, 2005. С. 102-120.

підходи: «територіально-класифікаційний», «персоналістично-класифікаційний»,¹ «хронологічний»² та ін.

Попри відмінності у характері, предметі та методах дослідження згадані підходи об'єднує передусім те, що предметом аналізу є цивілістика, наука цивільного права, як така. Це є «цивілістичне наукознавство».

Разом із тим, існує інший тип /вид цивілістичних досліджень, об'єктом якого є феномен цивільного права у всіх його проявах. І саме він нас більше цікавить і саме його ми будемо використовувати надалі.

Використовуючи цей підхід, враховуємо, що об'єкт дослідження розглядається весь, цілісно, а предмет дослідження – те, що знаходиться в межах об'єкта дослідження у визначеному аспекті розгляду).

Характеризуючи науку цивільного права під таким кутом зору, зауважимо доцільність диференціації об'єкту цивілістики за конкретним предметом досліджень («предметний підхід»). Керуючись названим критерієм, далі визначимо структуру цивілістики, як науки про цивільне право, котра є сукупністю систематизованих знань, теорій, підходів, поглядів на цивільне право. При цьому зауважимо, що найбільш поширеним є розділення цивілістики за «предметним критерієм» на наступні частини: 1) догма цивільного права; 2) історична цивілістика; 3) порівняльна цивілістика.

Догма цивільного права – це частина цивілістики, що вивчає характер, особливості і зміст норм певної системи цивільного права; структуру, зміст і форми цивільного законодавства; тлумачить його; аналізує практику застосування цивільно-правових норм із метою визначення їхньої ефективності. Предметом наукового аналізу тут є чинне цивільне законодавство і практика його застосування.

Іноді «догму цивільного права» розуміють ширше, включаючи до неї поняття цивільного права та його місце у правовій системі,

¹ Підопригора О. Цивілістична наука в Київському університеті ім. Тараса Шевченка. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2 (17). С. 107–123; Харитонов Є. О. Школа рецепції римського права в Одеській національній юридичній академії. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Том 1. Одеса, 2002. С. 44 – 64; Формирование научной школы рецепции римского права на Украине. *Зборник радова*. Нови Сад, 2004. С.217-222; Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. С. 74–77.

² Цивільне право України: Навч. посібник/ За ред. Р. О. Стефанчука. К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. С. 25-28.

закономірності розвитку цивільно-правових норм, їх зміст, загальні принципи, які формулюються з метою створення цілісної системи для ефективного застосування при регулюванні суспільних відносин, самі суспільні відносини.¹

Однак таке розширення цього терміно-поняття нам здається невинновинним, оскільки суперечить розумінню «догма права» як положення правового характеру, що приймається без доказів, на віру. При цьому поза увагою залишаються питання про сутність та походження права, закономірності його розвитку, взаємовідносини права з іншими явищами суспільного життя, обмежуючи завдання науки описом та узагальненням матеріалу, що міститься у позитивному (чинному) праві; юридичними дефініціями, формальним аналізом юридичних понять і класифікацією юридичних норм.² Отже згадувана вище характеристика терміно-поняття «догма цивільного права» тягне «розмивання» предмету цього розділу цивілістики, котрий має у такому разі охоплювати і абстрактні наукові поняття чи категорії, і законодавчі конструкції, і реальні суспільні відносини. Дотримуючись загальнотеоретичного розуміння поняття «догма права» (а в іншому разі був би порушений принцип «лезо Окама»), маємо визнати, що предметом «догми цивілістики» не може бути ні поняття цивільного права, ні цивільні відносини, ні закономірності розвитку норм, що їх регулюють.

Принагідно зауважимо, що вживання терміну «догма права» стосовно цивілістики суперечить сучасному розумінню цивільного права як галузі, що має джерелами не лише «позитивне право», а й доктрину, договори, звичаї та інші форми впорядкування цивільних відносин. Тому краще іменувати відповідну частину науки цивільного права – **«практична цивілістика»**.

Що стосується теоретичних положень цивілістики (сутність приватного права; поняття цивільного права; визначення статусу приватної особи; засади її взаємин з іншими учасниками цивільних відносин; юридичні заходи захисту прав приватної особи тощо), то їх вивчення має відбуватися на рівні найвищої наукової абстракції. У свою чергу, отримані наукові результати надалі слугують основою дослідження практики виникнення і трансформацій цивільних

¹ Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У двох томах. За заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. К.: Ін Юре, 2003. С. 51.

² Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл. Т.3. 2001. С. 619.

відносин, аналізу змісту та сутності норм цивільного законодавства та вироблення рекомендацій стосовно застосування останнього, визначення напрямків та перспектив його вдосконалення тощо. Ці та інші аналогічні питання, на нашу думку, слід, виокремлювати у спеціальний розділ – **«теорія цивілістики»** або ж **«методологія цивілістики»**, маючи на увазі під «методологією» систему концептів і способів їхнього дослідження.

«Історична цивілістика» – вивчає розвиток цивільного права у цілому, а також розвиток окремих його інститутів. Предметом дослідження тут є традиції приватного права, національні системи цивільного права, взяті в їхньому історичному розвитку. Крім того, предметом дослідження тут є також розвиток самої цивілістики, як науки цивільного права.

Вивчення історії цивільного права дає можливість запозичити позитивний досвід минулого і уникнути повторення помилок, прогнозувати тенденції його розвитку і можливість формування єдиного цивільного права Європи, створювати локальні системи цивільно-правових норм (УНІДРУА, принципи Ландо, DCFA) тощо.

Цивілістика також має предметом дослідження цивілістичні доктрини, форми цивільного законодавства і практику їхнього застосування в інших правових системах. Тому органічною її частиною є так звана **«порівняльна цивілістика»**, що має метою визначення загального й особливого в різних системах цивільного права, а відтак можливість рецепції, акультурації, імплементації концепцій, засад, окремих правових рішень тощо.

Метою порівняльно-правового аналізу є пошук спільного (універсального) і особливого у різних правових системах, виявлення закономірностей розвитку приватного права в цілому для визначення напрямів і тенденцій розвитку національних систем.

Предметом цивілістичного порівняння можуть бути також правові системи у процесі їхнього історичного розвитку або взяті у статистиці на певному етапі їхнього розвитку, коли вони співіснують одночасно. Тому необхідно розрізняти «вертикальне» та «горизонтальне» порівняння у галузі цивілістики, а відтак, ґрунтуючись на такому посиленні, виокремлювати «вертикальний» (історичний) чи «горизонтальний» (сучасні правові системи) напрямки порівняльного дослідження.

Крім того, керуючись принциповими положеннями щодо необхідності розрізнення в межах єдиного поняття права відносин публічно-правового та приватноправового типу, доцільно виокремлювати «дихотомічне порівняння», метою якого є аналіз правових понять, категорій, інститутів тощо з позицій приватноправових та публічно-правових. У такому разі йдеться про «порівняльно-цивілістичні» дослідження.

Отже **порівняльна цивілістика** це частина науки цивільного права, що вивчає за допомогою методу порівняльного аналізу системи цивільного права, а також правову систему у цілому, національні галузі законодавства, окремі поняття, категорії, інститути, норми тощо, передусім, з погляду оцінки наявності та значення в останніх цивільно-правового змісту.¹

На підставі викладеного можна зробити висновок що цивілістика, як наука про цивільне право, є сукупністю систематизованих знань, теорій, підходів, поглядів на цивільне право, як таке.

Структурними елементами цивілістики є: 1) теоретична цивілістика (методологія цивільного права); 2) практична цивілістика (догма цивільного права); 3) історична цивілістика; 4) порівняльна цивілістика.

Загальна класифікація цивілістики не усуває необхідності уточнення предмету досліджень в межах кожного з її видів.

Класифікація елементів цивілістики можлива також за іншими критеріями (врахування мети досліджень, національних або географічних особливостей країни, системи цивільного права тощо); вона може бути деталізована в межах запропонованого підходу (виокремлення наукознавства в галузі цивілістики, хронологічних періодів історичної цивілістики, методів і рівнів порівняльної цивілістики тощо), мати комплексний характер (наприклад, порівняння цивілістичних інститутів в історичному розрізі, порівняльне дослідження наукознавства у галузі цивілістики тощо).

¹ Харитонов Є. О. Цивільне право, цивільне право як наука (наука цивільного права // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право. 2016. Т. 9. : Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнецова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп.секретар) та ін.: Нац. Акад.прав.наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац.юрід.ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 657.

Методологія цивілістики

Принципово важливим є питання характеристики методології цивілістичних досліджень. При цьому важливість його має два аспекти: 1) визначення і характеристика методів наукового дослідження, як інструменту проведення останніх; 2) врахування /використання методів дослідження, як одного з головних критеріїв розрізнення наукових цивілістичних шкіл.

До другого аспекту ми повернемося трохи далі, а тут розглянемо лише основні положення щодо визначення кола методів цивілістичних досліджень.

Передусім, зауважимо, що дослідники методології науки цивільного права головну увагу приділяють аналізу діалектичного, формально-логічного та системно-структурного методів.¹

Не заперечуючи значення згаданих методів, разом із тим зауважимо, що вони ґрунтуються на «класичних» /традиційних пріоритетах обрання методів наукового дослідження.

Однак варто наголосити, що останнім часом у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України усе більшої актуальності набуває використання порівняльного методу, що зумовлюється зростанням інтересу до системи права ЄС та країн, які є його членами. З початком формування сучасної української цивілістики, розвитком сучасної цивілістичної доктрини в Україні істотно зросло значення історичного методу, що зумовлюється запитами на використання власного історичного досвіду, пошуком нової парадигми української традиції приватного права.

Крім того, у зв'язку з такими викликами часу як початок у 2014 році російської інвазії, пандемія коронавірусу 2019-2020 років, повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року, загострилась проблема вивчення /встановлення значення і меж використання публічно-правових заходів у цивільних відносинах, що зумовило зростання інтересу до соціологічного, а затим і до політологічного методів наукових досліджень.

Водночас, згадані надзвичайні ситуації на тлі усе більш послідовної орієнтації України на європейські цінності, цінності відкритого

¹ Мічурін Є. О. Методологія науки цивільного права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2019. Вип. 28. С. 65.

суспільства зумовили також зростання значення людино-центристського методу у цивілістичних дослідженнях, завданням яких усе більшою мірою стає вивчення співвідношення прав приватної особи та прав людини.

Особливе місце поміж проблем вибору методології цивілістичних досліджень займає питання визначення сутності та значення штучного інтелекту: і як об'єкту цивільно-правових досліджень, і як їх учасника (у якості чи то квазі-дослідника, чи, можливо, і рівноправного учасника наукових розвідок). Обрії, що тут відкриваються, наразі неможливо розгледіти, але досить впевнено можна припустити, що вже зараз значна кількість досліджень у галузі правознавства тією чи іншою мірою виконується з коригуванням генеративним штучним інтелектом.

Очевидно, у цьому разі доцільно користуватися **синкретичним методом** дослідження, оскільки терміно-поняття «штучний інтелект», «генеративний штучний інтелект» тощо за своєю сутністю є поєднанням/ злиттям, комплексним проявом самодостатніх, чи навіть несумісних і непорівнянних явищ, образів мислення.

Названі та інші виклики часу та новітні методи наукових досліджень, яких вони потребують, доповнюючи і удосконалюючи традиційні підходи сутнісно впливають на диференціацію українських шкіл цивілістики, які останнім часом постають перед проблемою вибору: працювати за традиційними правилами чи оновлювати засади наукових досліджень.

2. Наукові школи цивілістики (цивілістичні школи)

Отже, у випадках необхідності всебічного комплексного дослідження наукових здобутків у галузі цивільного права доцільним є застосування підходу, котрий дозволяв би отримати загальне, «об'ємне» уявлення про цивілістику як цілісне явище, і водночас давав змогу з'ясувати особливості та оригінальність наукових здобутків, отриманих колективами науковців, що цілеспрямовано працюють над вирішенням важливих наукових проблем.

У зв'язку з цим виникає необхідність розгляду терміно-понять «школа цивілістики», «наукова течія», «науковий напрямок» тощо, які дають змогу певної індивідуалізації наукових пошуків.

Зауважимо, що наукознавчі категорії «школа», «напрямок», «концепція» та «течія» неодноразово привертали увагу дослідників.

Разом із тим, як на нашу думку, однією з найбільш цікавих узагальнюючих праць є стаття на цю тему академіка АПН С. У. Гончаренка.¹ І хоча формально вона спрямована фахівцям у галузі освіти дорослих, але не менше значення її висновки мають для науковців у сфері правознавства, котре за сутністю своєю фактично є «освітою для дорослих з метою формування у них правосвідомості».

Тому її базові положення можуть бути використані також стосовно цивілістичних шкіл.

Зокрема, йдеться про «...найбільш загальні закономірності, які визначають своєрідність цього явища незалежно від його масштабів.

... істотні ознаки. По-перше, наукова школа є науковим колективом на чолі з науковим керівником, який є автором певної дослідницької програми. Наукові програми такого роду поєднують в собі перелік проблем, на розв'язання яких орієнтується колектив, з визначенням принципів підходів до їх розв'язання. ... у керівника наукової школи є теоретична концепція, яка корегується і збагачується у процесі роботи. ...аде «у деяких випадках ця теорія створюється у процесі діяльності наукової школи. В утворенні такої теорії беруть участь співробітники даної школи, однак вирішальна роль в її опрацюванні, як правило, належить керівнику.

По-друге, для більшості наукових шкіл, на відміну від інших наукових колективів, характерним є зрівнювання в актуальності, з одного боку, завдань наукового характеру, з другого – підготовки оригінальних дослідників. В науковій школі, де підготовка дослідників недооцінюється, існує принципово інший клімат, ніж у тій, де це завдання висовується на перший план. Такі школи, як правило, позбавлені перспективи пережити свого керівника і тим самим ініціювати дочірні і внучаті наукові школи ... значно дужче впливають на розвиток науки наукові школи, які активно розв'язу-

¹ Гончаренко С. Наукові школи в педагогіці. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. С. 7-28. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106785/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%86%D1%96.pdf>

ють і завдання наукового характеру, і завдання підготовки нових поколінь вчених.

По-третє, для наукової школи характерний певний стиль роботи, який залишається незмінним при зміні проблематики («клімат»). ... Характерні риси стилю наукової школи, з якої виходять оригінальні дослідники, новатори в науці, – це демократизм ... вирішальними цінностями визнається не службове становище наукового керівника, а сила і своєрідність його мислення; дух партнерства ... в пошуках істини; сміливості ініціативи; повага до критики, виховання здатності до самокритики.

Наукова школа залишає незгладний слід в історії науки не лише тому, що в ній успішно розв'язуються актуальні проблеми, але й тому, що з неї виходять нові люди науки, які формують нові наукові напрямки і нові наукові школи. ... функція навчання, прилучення до традиції невіддільно з'єднана в науковій школі з пошуком нових рішень і підходів – як концептуальних, так і методичних.

Наукова школа може функціонувати в процесі наукового пізнання як соціальний механізм лише тоді, коли, з одного боку, вчений або група вчених націлені на досягнення прогресу знання і передають безпосередньо свої знання великому числу учнів за допомогою друкованих або усних форм комунікації, і, з іншого боку, коли учні засвоюють цю концепцію і розвивають її далі в різних напрямках.

Наукові школи не можуть бути запрограмованими ззовні, створеними адміністративним шляхом. Тому ні зовнішнім інстанціям, ані самому керівнику не слід визначати заздалегідь конкретний шлях розв'язання співробітником проблеми дослідження.

... наукова школа – це традиція мислення, особлива наукова атмосфера, поява значної наукової ідеї, що є головним для створення наукової школи. Однак не кожна ідея, далеко не кожен напрям у науці, який згуртував навколо себе достатню кількість науковців, зайняв офіційне місце в наукових організаціях і навчальних закладах та очолений активним діячем, який претендує на роль учителя, може бути названий науковою школою. ... Бо для цього необхідні ще дві умови: 1) напрям має бути прогресивним, сприяти розвитку науки і не гальмувати розвиток інших наукових напрямів; 2) він має перебувати на магістральній лінії розвитку даної галузі науки, бути орієнтованим до розв'язання задач, за якими майбутнє».¹

¹ Гончаренко С. Указ. твір. С.8-10.

У підсумку пропонується наступний перелік критеріїв наукової школи:

«1) Захист докторських дисертацій з напрямів і тематики, складеної засновниками наукової школи (не менше 3); 2) Захист кандидатських дисертацій з напрямів тематики, закладеної засновниками школи і першою хвилею дослідників (не менше 10); 3) Наявність відкриттів, зроблених науковими колективами або дослідниками; 4) Публікація монографій з напрямів і тематики діяльності наукового колективу (не менше 5 в загальнонаціональних видавництвах); 5) Створення на базі наукової школи науково-виробничих структур, які успішно функціонують або розвиваються у загальнонаціональному або міждержавному масштабі; 6) Опрацювання і виведення на загальнонаціональний і світовий ринки виробів, обладнання, технологій тощо»¹.

Погоджуючись у цілому з наведеними міркуваннями, які стосуються змістовного аналізу поняття «наукова школа» і вважаючи їх придатними для використання при характеристиці цивілістичних наукових шкіл, водночас маємо зауважити, що універсальність формальних критеріїв наукових шкіл у нас викликає сумніви. Скажімо, «Наявність відкриттів, зроблених науковими колективами або дослідниками» – критерій, досить складний для досягнення науковцями-правознавцями. Так само, як і «Створення на базі наукової школи науково-виробничих структур, які успішно функціонують або розвиваються у загальнонаціональному або міждержавному масштабі» або «Опрацювання і виведення на загальнонаціональний і світовий ринки виробів, обладнання, технологій тощо».

Ця обставина спонукає до коригування деяких загальних уявлень про наукові школи відповідно до специфіки сфери правознавства та окремих її галузей, зокрема, цивілістики.

Із врахуванням особливостей розуміння наукознавчих категорій «школа», «напря́м», «концепція» і «течі́я» в юридичній науці,² при характеристиці юридичних наукових шкіл вважаємо важливим розрізняти терміно-поняття «цивілістична школа» у широкому та вузькому сенсі.

У широкому сенсі «цивілістичну школу» можна визначити як сукупність наукового потенціалу (правознавців, особистостей)

¹ Гончаренко С. Указ. твір. С. 26-27.

² Бондарук Т. І. Наукознавчі категорії «школа», «напря́м», «концепція», «течі́я» в юридичній науці. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 15-20.

у галузі цивілістики, що реалізується шляхом отримання наукових результатів на певних, властивих саме цій сукупності засадах, які відрізняють її від інших аналогічних шкіл. Ознаками «цивілістичної школи» у широкому сенсі цього поняття є:

1) наявність сукупного наукового потенціалу;

2) прагнення отримати наукові результат шляхом проведення досліджень на певних, властивих саме цій сукупності засадах, які відрізняють її від інших аналогічних шкіл.

При такому підході критерії об'єднання науковців в одну цивілістичну школу можуть бути різноманітними: країна, місцевість, місто, вищий навчальний (науково-дослідний) заклад, особистість керівника, особисті взаємини (симпатії чи антипатії) тощо. Аналіз діяльності цивілістичної школи у такому випадку може провадитися з наступною деталізацією її діяльності за допомогою «персоналістського» чи «хронологічного» підходів.

Разом із тим, можливим є і дослідження особливостей **«цивілістичної школи»**, взятої у її **вузькому значенні** – як сукупності наукового потенціалу формалізованої чи ситуативно утвореної групи правознавців (особистостей) у галузі цивілістики, котра на методологічних засадах, запропонованих формальним або реальним лідером цієї групи, реалізується шляхом дослідження проблем у певному розділі цивільного права (при цьому може йтися про дослідження якихось певних проблем або навіть однієї соціально значимої проблеми).

При цьому істотного значення набувають «предметний» та «особистісний» критерії. «Предметний» критерій дозволяє визначити «точку» прикладення наукових зусиль (наукового потенціалу) для вирішення наукових завдань у галузі цивілістики (до того ж, у тому чи іншому її розділі). «Особистісний» критерій (чинник) зумовлює обрання проблематики дослідження, визначальних засад методології наукових розвідок тощо. Таким чином, поняття «наукова школа» взагалі і «цивілістична наукова школа», зокрема, має не лише суб'єктивний об'єднуючий момент (лідер, сукупності особистостей), але набуває й підстави для об'єднання за об'єктивним критерієм (предмет досліджень у межах цивілістики, певного її розділу, інституту тощо).

З врахуванням цих міркувань, ознаками поняття «цивілістичної школи» у вузькому сенсі можна вважати:

1) наявність наукового «цивілістичного» потенціалу;

- 2) визначеність об'єкту, предмету та напрямку дослідження ;
- 3) проведення досліджень на певних методологічних засадах, які відрізняють її від прийомів наукових розвідок, що проводяться іншими дослідниками у цій галузі;
- 4) наявність наукового лідера, який визначає напрямки дослідження, його проблематику, засади обрання методології наукових розвідок і, врешті, об'єднує зусилля окремих особистостей – науковців, котрі ведуть дослідження.

При цьому лідер не обов'язково має бути засновником цієї наукової школи або самостійно визначати напрям дослідження. Він може бути наступником засновника школи, керувати проведенням наукових розвідок, що здійснюються відповідно до, скажімо, університетського плану наукових досліджень тощо. У таких випадках він «вступає» у роль лідера групи дослідників, які утворюють наукову школу, діючи на засадах і умовах, обраних його попередником. Разом із тим, він може спробувати змінити ці умови і тоді вже буде йтися про трансформацію школи в іншу або про створення нової наукової школи. У деяких випадках може йтися не про одного, а кількох лідерів наукової школи, які одночасно визначають характер її діяльності.

До цього варто додати, що, як зазначалося раніше, для юридичних (цивілістичних) наукових шкіл (як і для інших наукових шкіл гуманітарного профілю) не може бути критерієм «продукування відкриттів», «отримання патентів», «організація промислового виробництва» тощо.

Наші теоретичні побудови цікаво порівняти зі змістом Положень про наукові школи, розробленими різними закладами вищої освіти. Зокрема тих, що стосуються розуміння сутності наукової школи.

До прикладу, Положення про наукові школи Вінницького національного аграрного університету, розроблене відповідно до Закону України «Про вищу освіту», Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», інших нормативних документів та Статуту Вінницького національного аграрного університету, затверджене Науковою Радою ВНАУ 26.9.2018 р., містить таку характеристику наукової школи: «1.2. Наукова школа – це творчий науковий колектив дослідників різної кваліфікації та вікових груп (докторів, кандидатів наук, докторів філософії, викладачів, наукових співробітників,

докторантів, аспірантів, студентів), які працюють у структурних підрозділах університету в одному напрямі досліджень і проводять фундаментальні та прикладні наукові дослідження з пріоритетних напрямів науки і техніки та отримують важливі наукові результати, які є визнаними в Україні та за її межами. Колектив наукової школи формується під керівництвом відомого вченого (вчених) відповідно до історичних традицій університету, спрямованих на формування поколінь професійної, наукової та культурної еліти України 1.3. Наукова школа здійснює науково-дослідну, науково-інноваційну, науково-організаційну, науково-методичну, винахідницьку, грантову та проектну діяльність відповідно до чинного законодавства України, Статуту Вінницького національного аграрного університету, затверджених положень, наказів та розпоряджень ректора, проректора з наукової роботи, перспективних та річних планів роботи, договорів зі сторонніми організаціями. 1.4. Основними ознаками наукової школи є: – наявність та подальший розвиток сучасного перспективного напрямку в науці; – спільність основного кола завдань, які розв'язуються в школі, для всіх її представників; – спільність принципів і методології наукових досліджень у розв'язанні поставлених завдань; – підготовка аспірантів, супровід молодих вчених у їх науковій творчості через безпосередній і тривалий науковий контакт керівника школи та його учнів. 1.5. Кількість сформованих наукових шкіл в університеті не обмежується. 1.6. Статус наукової школи надає Вчена рада університету за поданням Вченої ради факультету.»

Положення про наукові школи Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова також розроблене відповідно до Законів України «Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» та інших нормативно-правових актів, передбачає, що «1.3. Наукова школа – це творчий колектив науковців (не менше 3 докторів наук) різної кваліфікації та вікових груп, які проводять фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження в одному науковому напрямі та отримують важливі наукові результати, які визнані в Україні та за її межами. Колектив наукової школи формується під керівництвом відомого вченого (вчених), які координують дослідницьку діяльність наукового колективу з певного наукового напрямку. Керівник наукової школи (доктор наук) є відомим фахів-

цем у визначеній галузі, має високий авторитет та вагомі наукові здобутки, визнані науковою спільнотою. До складу наукової школи можуть входити як співробітники, які працюють в Університеті, так і представники інших закладів вищої освіти, наукових установ тощо.

1.4. Основні ознаки наукової школи: – сформований колектив, який здійснює науково-дослідну діяльність у межах визначеного наукового напрямку; – обумовленість колективу науковими інтересами та зорієнтованість у його діяльності на вирішення довгострокових завдань у відповідних галузях науки; – наукова значущість та практична цінність результатів досліджень; – визнання наукових досягнень колективу як на національному, так і міжнародному рівнях»¹.

Положення про наукову школу Запорізького національного університету: «1.1. Наукова школа Запорізького національного університету – це неформальний творчий науковий колектив дослідників різної кваліфікації та вікових груп (докторів, кандидатів наук, докторів філософії, викладачів, наукових співробітників, докторантів), що сформувався за певний період, відповідно до історичних традицій університету, науковцями, що працюють в одному науковому напрямі і проводять фундаментальні та прикладні наукові дослідження з пріоритетних напрямів науки і техніки та отримують важливі наукові результати, які є визнаними в Україні та за її межами. 1.2. Наукова школа здійснює науково-дослідну, науково-інноваційну, науково-організаційну, науково-методичну, винахідницьку, грантову та проектну діяльність відповідно до чинного законодавства України, Статуту Запорізького національного університету, затверджених положень, наказів та розпоряджень ректора, проректора з наукової роботи, перспективних та річних планів роботи, договорів зі сторонніми організаціями. 1.3. Наукову школу очолює її засновник або один-два його послідовники (доктори наук), які координують дослідниць-

¹ Положення про наукові школи Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. URL: <https://univer.km.ua/sites/default/files/%d0%9d%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%82%d0%b4%d0%be%d0%ba%20%d0%9e%d1%81%d0%b2%d1%96%d1%82%20%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%86%d0%b5%d1%81%d0%9d%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b4%d0%be%d0%ba%20%d0%9d%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%b0/%d0%9f%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%bf%d1%80%d0%be%20%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%be%d0%b2%d1%96%20%d1%88%d0%ba%d0%be%d0%bb%d0%b8%20%d0%a5%d0%a3%d0%a3%d0%9f%20%d1%96%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d1%96%20%d0%9b%d0%b5%d0%be%d0%bd%d1%96%d0%b4%d0%b0%20%d0%ae%d0%b7%d1%8c%d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%b0.pdf>

ку діяльність наукового колективу з певного наукового напрямку, є відомими фахівцями у зазначеній галузі, мають високий авторитет та вагомі наукові здобутки, визнані науковою спільнотою»¹.

Аналіз згаданих та інших Положень дає підстави для висновку, що основними ознаками наукової школи можна вважати:

- 1) наявність наукового «цивілістичного» потенціалу;
- 2) визначеність об'єкту, предмету та напрямку дослідження;
- 3) проведення досліджень на певних методологічних засадах, які відрізняють її від прийомів наукових розвідок, що проводяться іншими дослідниками у цій галузі;
- 4) наявності наукового лідера, який визначає напрямки дослідження, його проблематику, засади обрання методології наукових розвідок і, врешті, об'єднує зусилля окремих особистостей – науковців, котрі ведуть дослідження.

Уявляючи таким чином сутність цивілістичної школи, далі дамо загальну характеристику наукових шкіл, створених на кафедрі. Це: 1) школа людино-центричної цивілістики; 2) школа дослідження рецепції римського приватного права і взаємодії європейських правових систем; 3) школа ІТ-права.

Першою з них сформулувалася **школа дослідження рецепції римського приватного права і взаємодії європейських правових систем**.² Початок її формування припадає на 1997 р., коли вперше були публічно захищені головні положення,³ які з часом стали підґрунтям бачення сутності рецепції римського приватного права представниками та послідовниками цієї школи.⁴ Однак детальніше про них мова

¹ Положення про наукову школу Запорізького національного університету. URL: https://www.znu.edu.ua/docs/2021/ndch/polozhennya_znu_pro_naukov_shkoli.pdf

² Харитонов Є. О. Школа рецепції римського права в Одеській національній юридичній академії. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2002. Том 1. С. 44–67; Харитонов Є. О., Кулініч О. О. Вивчення рецепції римського права в ОНЮА: десять років дослідження. *Юридичний вісник*. 2007. № 4. С. 102–108; Харитонов Є. О., Некіт К. Г. Школа рецепції римського права у Національному університеті «Одеська юридична академія». *Часопис цивілістики*. 2012. Вип 12. С. 5–9.

³ Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти): дис... доктора юрид. наук. Одеса: 1997. 473 с.

⁴ Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському приватному праві та його рецепція у цивільному праві України. Дис.. канд. юрид. наук. К., 2000. 152 с.; Федосєєв П. М. Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України. Дис.. канд. юрид. наук. Харків, 2003. 195 с.; Северова Є. С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України. Дис...канд. юрид. наук.

підє далі – у монографії, спеціально присвяченій її здобуткам на сучасному етапі розвитку взаємин України та ЄС, де концепт римського приватного права слугує одним з наріжних каменів співтовариства.¹

Друга за часом виникнення – **школа людиноцентричної цивілістики** – виникла і почала формуватися на підґрунті висновків школи рецепції римського права стосовно того, що права людини є базовою цінністю Європейського Співтовариства, а права приватної особи – базовою цінністю концепту приватного права ЄС.

Процес формування прискорився, коли Україна чітко визначилася стосовно свого цивілізаційного європейського вибору і почався процес адаптації українського права до концепту приватного права ЄС, що супроводжувався ідеєю рекодифікації українського цивільного законодавства. Необхідність залагодження конфліктів приватних та публічних інтересів стала ще більш актуальною у зв'язку з такими Викликами як пандемія коронавірусу та російсько-українська гібридна війна.

Цим проблемам були присвячені більше 20 колективних монографій. Була захищена значна кількість докторських і кандидатських дисертацій. Серед докторських дисертацій варто відмітити роботи: О. В. Басая «Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України», Н. Ю. Голубевої «Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання», Т. С. Ківалової «Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми», О. С. Кізлової «Застава в цивільному праві (концептуальні положення та правова природа)», А. Р. Чанишевої «Зміст зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України».

Методологічною основою досліджень цієї школи став метод юридичного людино-центризму, що й зумовило найменування школи.

Одеса, 2003. 197 с.; Гончаренко В. О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України. Дис...канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 200 с.; Пучкова Г. В. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного набуття або збереження майна за римським приватним правом та їх рецепція у цивільному законодавстві України. Дис... канд.. юрид. наук. Одеса., 2007. 198 с.; Прутян Д. С. Опіка за римським приватним правом та сучасним законодавством України. Дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 211 с.; Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права : поняття, система, рецепція : монографія; за наук. ред.. Є. О. Харитонова. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с.

¹ Детальніше про це – у окремій монографії

Надзвичайні обставини, в яких опинилося наше суспільство, зумовили врахування політологічного та соціологічного корективів праворозуміння, а відтак і напрямів досліджень.

Не зупиняємось тут на характеристиці школи людино-центричної цивілістики детальніше, оскільки саме результати її наукових пошуків складають зміст цієї монографії.

Натомість, зауважимо, що на тому ж таки методологічному підґрунті «людино-центричності» поступово сформувалася, і наразі набула самобутності, **аксіологічна школа сімейного права**.

Якщо спочатку це були окремі дисертаційні, теоретичні або прикладні дослідження особливостей правового регулювання тих чи інших сімейних відносин, захисту майнових та немайнових прав батьків і дітей тощо (Ю. С. Червоний, Є. О. Харитонов, І. В. Шерешевський, Ю. С. Вайсбейн, Г. С. Волосатий, О. М. Калітенко та ін.), то з часом усе більш виразною ставала тенденція вивчення викладачами та аспірантами кафедри проблем сімейного законодавства з погляду оцінки його значення для захисту родинних цінностей, зміцнення шлюбу та сім'ї, забезпечення інтересів дітей та їх виховання. Зростанню інтересу до досліджень у цій галузі, безумовно, сприяло прийняття окремого Сімейного кодексу України. Однак особливої актуальності цей напрямок набув після початку гібридної російсько-української війни, а відтак вимушеним проживанням подружніх пар, батьків та дітей окрема, істотним збільшенням дітей-сиріт, незаконним виведенням українських дітей російськими окупантами тощо. Протягом останнього десятиріччя кафедрою були опубліковані коментарі до Сімейного кодексу, значна кількість навчальних і навчально-методичних посібників. О. І. Сафончик та Н. В. Волкова захистили дисертації доктора юридичних наук, дисертація К. М. Глиняної знаходиться у стадії завершення. Захищено також близько 10 кандидатських дисертацій і дисертацій доктора філософії.

Планується, що з доробком та особливостями наукового стилю аксіологічної школи сімейного права зацікавлені читачі зможуть ознайомитися завдяки окремому виданню.

Ще одна наукова школа кафедри – **цивілістична школа ІТ-права** – була започаткована близько 10 років тому, як відповідь на активізацію процесу формування інформаційного суспільства. Активний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій став чинником

інформаційної революції, зумовивши виникнення єдиного світового інформаційного простору. Інтернет перетворився на засіб передачі інформації, доступний кожному, хто має персональний комп'ютер. Інформаційно-комунікаційні технології розвиваються у небаченому досі темпі. За перше десятиріччя XXI ст. кількість користувачів Інтернету зросла з 350 мільйонів до більш, ніж двох мільярдів. Як писали у 2015 році Ерік Шмідт та Джаред Коен, «плоди такого грандіозного масштабу, що ми їх бачимо сьогодні, – від вірусного музичного кліпу до міжнародного електронного торговельного майданчика – тільки натяк на те, що нас чекає далі».¹ Слушність їхнього прогнозу вже незабаром підтвердили стрімке зростання значення соціальних мереж за час пандемії КОВІД-19. На такому підґрунті сформувалося покоління користувачів – «I-Gen» (Internet Generation), для якого головним є право вільного доступу до використання будь-якого інтелектуального продукту в Мережі.

Хоча, як правило, зростання значення інформаційно-комунікаційних технологій вважається явищем позитивним, підтвердженням чого є прийняття країнами «Великої вісімки» у 2000 році Хартії глобального інформаційного суспільства (Окінавська хартія), «комп'ютеризація» суспільства створює загрозу настання епохи нової (постмодерністської) транснаціональної антиутопії наглядю, у якій Інтернет з інструменту звільнення перетворюється на найнебезпечніший посередник тоталітаризму, який ми тільки бачили. Відтак існує проблема, як гарантувати свободу волевиявлення там, де це можливо, утримувати наступ антиутопії там, де ми не можемо виконати перше.²

Отже перед правом, як суспільним регулятором, постало завдання впорядкування відносин, що складаються у зв'язку з використанням інформаційних технологій, забезпеченням прав та інтересів їхніх учасників. Природно, що проблематика «ІТ-права» привернула увагу правознавців, зокрема, цивілістів, що незабаром потягло формування цивілістичної школи ІТ-права, метою якої є дослідження сутності «ІТ-права», визначення сфери дії та його структури, специфіки ІТ-відносин, характеристика їх об'єктів і суб'єктів, особливостей їх юридичного регулювання.

¹ Ерік Шмідт, Джаред Коен. Новий цифровий світ Перекл. з англ. Ганна Лелів. Львів : Літопис, 2015. С. 10-16.

² Джуліан Ассанж, засновник Wikileaks про майбутнє Інтернету. URL: <http://interviews.com.ua/c/612-assange-internet/>

Зазначені обставини стимулювали формування цивілістичної школи ІТ, результатом діяльності якої став захист двох дисертацій доктора юридичних наук (І. В. Давидова, К. Г. Некіт, С. А. Чванкін), підготовка до захисту дисертації доктора юридичних наук (В. О. Токарева), захист значної кількості дисертацій канд. юрид. наук. Опубліковані 3 колективні монографії, 5 навчальних посібників, а також методичні посібники з ІТ-права.¹

Слід згадати також про **школу права інтелектуальної власності, яка сформувалась** в Національному університеті «Одеська юридична академія» на кафедрі права інтелектуальної власності та патентної юстиції. Говорячи про напрямки наукових розвідок, що здійснюються науковцями кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, слід зазначити, що існує два великі блоки наукових досліджень: сфера права інтелектуальної власності і патентної юстиції та сфера корпоративного права.

Наразі дослідження права інтелектуальної власності здійснюються на кафедрі за кількома науковими напрямками.

По-перше, досліджуються загальнотеоретичні проблеми права інтелектуальної власності, правовідносини інтелектуальної власності, які виникають при створенні, використанні, охороні та захисту об'єктів права інтелектуальної власності. Визначення природи правовідносин інтелектуальної власності та їх місця в системі правових відносин передбачає проведення дослідження за декількома напрямками: по-перше, це окреслення сфери, в якій такі відносини виникають, а також їх правового регулювання; по-друге, це дослідження суб'єктного складу відносин; по-третє, визначення об'єктів правовідносин інтелектуальної власності; по-четверте, визначення особливостей змісту таких відносин. Дослідження кожного із зазначених аспектів правовідносин інтелектуальної власності дозволить визначити їх специфіку, сформулювати пропозиції щодо удосконалення їх правового регулювання.

Складовою цього напрямку наукових досліджень є аналіз правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією прав інтелектуальної власності, зокрема, численних видів договорів у цій сфері.

По-друге, одним із основних напрямів наукового дослідження є теоретичні та практичні проблеми охорони та захисту права інтелектуальної власності в мережі Інтернет. В умовах становлення та

¹ Детальніше про це – у окремій монографії.

розвитку інформаційного суспільства важливу роль відіграють інформаційно-комунікаційні технології, які дозволяють збирати, обробляти, отримувати та передавати інформацію на локальному, загальнодержавному та міжнародному рівнях. Провідне місце серед таких технологій посідає Інтернет як найбільша телекомунікаційна мережа у світі. Сучасні технології значно спростили процес відтворення та розповсюдження об'єктів права інтелектуальної власності, урізноманітнили сфери і способи їх використання.

Оскільки широке використання Інтернету породжує значні правові проблеми, актуальність та своєчасність дослідження питань охорони та захисту права інтелектуальної власності в мережі з метою вироблення принципів та норм відповідного правового регулювання, розпочата ще у 2012 році, сумнівів не викликає. Відтоді предметом наукових досліджень співробітників кафедри були проблеми, пов'язані із питаннями права на інформацію в електронному вигляді, встановлення її змісту, свободи її поширення тощо; інформаційної безпеки; правової природи мережі, сутності інтернет-відносин, ІТ-права; укладення електронних угод; неправомірної поведінки користувачів Інтернету (несанкціонований доступ, порушення норм суспільної моралі тощо; охороноздатності розміщених в Інтернеті матеріалів; передачі та захисту авторських прав при копіюванні; захисту авторських та суміжних прав при діяльності електронних видавництв; захисту прав на комп'ютерні програми тощо.

Однією з зазначених проблем теоретичного характеру, що потребують свого негайного вирішення, є визначення правової природи Всесвітньої мережі. Відносини, що виникають у Інтернеті, мають специфіку, яка зумовлена віртуальним простором, його міжнародним, транскордонним, децентралізованим характером.

Говорячи про Інтернет як правову категорію, слід зазначити, що в юридичній доктрині досі немає єдиного підходу щодо визначення його правової природи – як об'єкта права чи суб'єкта права, об'єкта чи предмету правового регулювання, що спричинило численні дослідження відповідної проблематики творчим колективом кафедри¹.

¹ Харитонova О. І., Позова Д. Д. До проблеми визначення правової природи мережі Інтернет. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 4. С. 80–89; Кирилюк А. В. Інтернет як всесвітня інформаційна мережа та право інтелектуальної власності. *Римське право і сучасність (Шерішевські читання)*: матер. Міжнар. наук. конф. частина 1 (м. Одеса, 11 травня 2012). Ужгород : Говерла, 2012.

Проведено комплексне дослідження доктринальних підходів до визначення поняття категорій «Інтернет», «інтернет відносини», правових засад їх регулювання, в межах якого отримано результати, що вирізняються науковою новизною.¹

На підставі проведеного дослідження об'єктів права інтелектуальної власності, які поширюються, використовуються в мережі Інтернет², виділено новий критерій для їх класифікації, а саме цільове призначення результатів інтелектуальної власності, на підставі якої останні поділено

С. 117-118; Кирилюк А. В. Юридична природа мережі Інтернет: історія створення, будова та можливості. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 17. С. 204-209 та ін.

¹ Харитонova О. І. До питання про коректність вживання терміно-поняття «Інтернет-відносини». *Римське право і сучасність (Шерешевські читання)*: матеріали Міжнародної наукової конференції. Частина І. 11 травня 2012 року. м. Одеса. Одеса : УжНУ «Говерла», С. 111-112; Харитонova О. І. До проблеми визначення суб'єктного складу відносин у мережі Інтернет. *Проблеми вдосконалення цивільного законодавства України* : матеріали Круглого столу (12 травня 2012 року, м. Одеса). За ред. Є. О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2012. С.143-145; Харитонova О. І. Специфіка регулювання відносин у всесвітній мережі Інтернет: до проблемні питання. *Римське право і сучасність*: матер. Міжнар. наук. конф. (Одеса, 29 травня 2015 р.). За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova. Одеса.: Фенікс, 2015. – С.90-91; Харитонova О. І., Харитонов Є. О. «Інтернет-відносини» – віртуальна нереальність. *Від засад римського права до принципів приватного права ЄС*: матер. круглого столу (м. Одеса, 29 травня 2015 р.). Одеса : Фенікс, 2015. 27-30; Позова Д. Д. Особливості правовідносин у мережі Інтернет. *Часопис цивілістики*. 2015. № 20; Харитонova О. І., Ульянова Г. О., Кирилюк А. В., Симонян Ю. Ю., Бааджи Н. П., Позова Д. Д., Григор'янц Г. І., Бурова Л. І., Мартинюк І. В. Проблемні питання визначення правової природи і структури правовідносин інтелектуальної власності, що виникають у мережі Інтернет. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип.17; Еннан Р. Є. Поняття, ознаки, сутність, специфіка та види відносин у мережі Інтернет. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 3. С. 10-19; Кирилюк А. В. Правове регулювання відносин інтелектуальної власності у мережі Інтернет. Матеріали III Всеукраїнської науково – практично конференції: *Актуальні проблеми права інтелектуальної власності: захист від контрафакції, піратства та плагіату*. Одеса, 9 жовтня 2012 року; Бааджи Н. П. Правова природа правовідносин у мережі Інтернет. *Питання інтелектуальної власності: збірник наукових праць*. Нац. акад. прав. наук України, НДІ інтелект. власності НАПрН України. – Київ: Інтерсервіс, 2017. Вип. 13, та ін.

² Харитонova О. І. Категорії «інформація» та «об'єкт авторських прав»: до проблеми співвідношення. *Традиції та новачі юридично минуле, сучасність, майбутнє*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Кирилюк А. В. Особливості розміщених в Інтернеті творів як предмета авторського права. *Часопис цивілістики*. 2012. Вип. 13. С. 120-123; Ульянова Г. О. Використання творів в мережі Інтернет. *Традиції та новачі юридично минуле, сучасність, майбутнє*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Еннан Р. Е. Современные проблемы защиты прав интеллектуальной собственности в Интернете. *Актуальные вопросы интеллектуальной собственности*: материалы XX Международной научно-практической конференции (г. Киев, 21-23 февраля 2013 г., Государственная служба интеллектуальной собственности). Киев, 2013. С. 123-128.

на дві категорії: об'єкти, які створюються з метою забезпечення функціонування мережі Інтернет, інші об'єкти, які поширюються в мережі. Досліджено об'єкти, які забезпечують функціонування мережі Інтернет¹.

Запропоновано також класифікацію результатів інтелектуальної, творчої діяльності, які використовуються в мережі Інтернет; розкрито статус інтернет-провайдерів, як спеціального учасника відносин, які виникають в мережі Інтернет²; розкрито особливості захисту авторських прав залежно від категорії сайтів, на яких вони розміщені (платні або безплатні сайти).

Особливим напрямком досліджень проблем, пов'язаних з широким використанням інформаційних технологій, стало дослідження

¹ Кірілюк А. В. Різновиди сайтів. *Priority a strategie pre rozvoj pravnej vedy vo svete vedy*. Zbornik prispievkov z medzinarodna vedecko-prakticka konferencia (28-29 oktobra 2016) Sefredaktor: prof. JUDr. Stanislav Mraz, CSc. – Vysoka skola Danubius, Sladkovicovo; Бааджи Н. П. Доменне ім'я як об'єкт права інтелектуальної власності. *Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 16-17 травня 2013 р.* Т. 2. С.669-672; Эннан Р. Е. Доменные имена: понятие, признаки, функции, правовая природа. *Сучасні виклики і актуальні проблеми права інтелектуальної власності в Україні та Європі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10-11 грудня 2015 р., м. Київ, КУП НАН України).* Київ, 2015. (збірник у друці в видавництві); Эннан Р. Е. Понятие и правовая природа Интернет-сайта. *Роль і значення інтелектуальної власності в інноваційному розвитку економіки: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (11-13 листопада 2014 р., м. Київ, ІІВ НУ «ОЮА»).* Київ, 2014. С. 144-149; и Эннан Р. Е. Становление правовой охраны компьютерных программ в условиях развития сети Интернет. *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: зб. наукових праць XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (КУП НАН України, м. Київ) / За ред. Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицького. К., 2012. С. 263-266; Симонян Ю. Ю. Удосконалення правової охорони комп'ютерних програм і баз даних. *Правове життя сучасної України : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса).* у 2 т. Т. Одеса : Юридична література, 2014. С.493-496 та ін.*

² Кирилюк А. В. Провайдери як учасники інформаційних відносин. *Верховенство права та правова держава: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 16-17 жовтня 2015 р.* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 151-153; Бурова Л. І. Відповідальність Інтернет провайдерів за порушення прав на результати інтелектуальної діяльності в мережі Інтернет. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики: III Всеукраїнська науково-практична конференція, 11 березня 2011 р., м. Маріуполь.* С. 174-176; Кирилюк А. В. Відповідальність інтернет-провайдерів в різних країнах. Інтернет-конференція, яка присвячена пам'яті І. В. Шерешевського «*Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС*»; матер. наук. Інтернет-конф., м. Одеса. Одеса : Фенікс, 2015; Кулініч О. О. Порушення прав та інтересів фізичних осіб при проведенні зйомки у режимі он-лайн за допомогою Всесвітньої мережі Інтернет. *Римське право і сучасність: матеріали Міжнародної наукової конференції, 11 травня 2012 р.* О., 2012. С. 120-121 та ін.

захисту прав інтелектуальної власності в Інтернеті від піратства, плагіату та інших порушень¹.

Разом із науковцями кафедри цивільного права досліджуються проблеми ІТ-права, інформаційної безпеки тощо². Розробляються проблеми віртуальної власності, результати досліджень якої представлені на міжнародній конференції у м. Вроцлав (Польща)³, проблеми штучного інтелекту тощо.

Таким чином, можна говорити про створення методологічного підґрунтя для подальшого формування школи ІТ-права разом з науковцями кафедри цивільного права.⁴

¹ Харитонova О. І. Проблеми питання порушення авторських прав у Всесвітній мережі Інтернет. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.) Т.2. Відп.за випуск. д. ю. н., проф.. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013.– С.652-654; Харитонova О. І. Піратство у всесвітній мережі Інтернет. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т.2 / відп.ред. М. В Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 507-509; Кирилук А. В. Види порушень авторських прав в мережі Інтернет. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2012. Вип. 19; Эннан Р. Е. Проблемы защиты авторских прав в сети Интернет. *Теория і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 4. С. 70-77; Симонян Ю. Ю. Проблеми комп'ютерного піратства в Україні. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу 20-21 квітня 2012 р. Одеса, 2012. С. 184-186; Кирилук А. В. Деякі аспекти захисту авторських прав в мережі Інтернет. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслоva, 16 березня 2012 р. Х. : Право, 2012. С. 166-169; Кетрарь А. А. Піратство в мережі Інтернет. *Актуальні проблеми права інтелектуальної власності: захист від контрафакції, піратства та плагіату*: Матеріали III Всеукраїнської науково – практично конференції. Одеса, 9 жовтня 2012 року, Кулініч О. О., Ратушна О. В. Окремі питання охорони цивільних прав та інтересів фізичної особи у соціальних мережах. *Традиції та новачі юридично минуле, сучасність, майбутнє*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) та ін.

² Харитонova О. І. Проблеми питання визначення системи (структури) ІТ-права. *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: збірник матеріалів науково-практичної конференції.(м. Львів, 18 листопада 2016 р.); Харитонova О. І. Інформаційно-комунікаційні технології і деякі проблеми авторського права. *Правове регулювання ІТ-відносин* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 трав. 2017 р.); Грігор'янц Г. І. ІТ-піратство та інформаційна безпека. *Правове регулювання ІТ-відносин* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 трав. 2017 р.); ІТ-право: поняття та сутність: монографія / За ред. О. І. Харитонovої, Є. О. Харитонova. – Одеса : Фенікс, 2017. 316 с.; ІТ-право та інформаційна безпека: монографія; за ред.. О. І. Харитонovої, Є. О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2017. 176 с.; Information security and IT law in conditions of integration processes: [Collective monograph]. Riga: Izdevnieciba Baltija Publishing, 2017. 213 p. та ін.

³ Charytonowa H., Charytonow Y. Własność wirtualna jako intelektualna własność.

⁴ Детально – в окремій монографії

Висновки

Підсумовуючи викладене, можемо сформулювати наступні висновки.

Цивілістика (наука цивільного права) розуміється як сукупність знань про правове становище приватної особи, її цивільні права, засоби реалізації та захисту останніх, об'єднані у систему понять, категорій, ідей, теорій та концепцій. При цьому предметом цивілістики («науки цивільного права») можуть бути як правові феномени, категорії, інститути, проблеми тощо, котрі розглядаються у контексті цивілістичних досліджень, так і власне «наука цивільного права». Таким чином, предметом досліджень визначається не власне наука цивільного права, а феномен цивільного права, в цілому, у всіх його проявах, що вивчаються наукою цивільного права.

Отже, цивілістика, як наука про цивільне право, є сукупністю систематизованих знань, теорій, підходів, поглядів на цивільне право, як таке, а її структура може виглядати наступним чином: 1) теоретична цивілістика (методологія цивільного права); 2) практична цивілістика («догма» цивільного права; 3) історична цивілістика; 4) порівняльна цивілістика.

Найважливішою з цих частин є теоретична цивілістика, котра не тільки визначає головні концепти і конструкти цивільного права, але й методологію їхнього дослідження відповідно до потреб суспільства.

Відмінності у методології дослідження є головною ознакою розрізнення напрямків, течій та наукових шкіл у правознавстві взагалі та у цивілістиці, зокрема.

У свою чергу, існування наукових цивілістичних шкіл, колективів, згуртованих навколо провідних науковців спільною метою, завданнями та методологією досліджень дозволяє найліпшим чином досягати гарних наукових результатів. Із врахуванням цієї обставини та вимог законодавства України, у галузі вищої освіти останнім часом вживаються заходи щодо створення ефективного механізму використання потенціалу наукових шкіл. Зокрема, у низці навчальних закладах вищої освіти уже прийняті Положення про наукові школи, а у багатьох закладах проєкти таких Положень підготовлені й обговорюються. При цьому найбільш складним питанням є

таке формулювання ознак, критеріїв, вимог тощо до наукової школи, яке б стимулювало до ефективної наукової праці, дозволяло оцінювати інноваційні результати, стимулювати їх, і водночас не створювати бюрократичних перешкод, утруднень для творчої праці наукових колективів.

Враховуючи викладене щодо значення поняття «наукова школа» та проблеми, які виникають у зв'язку з його тлумаченням,¹ колектив кафедри цивільного права НУ «ОЮА» (за участі колег, долучених, якщо не формально, то фактично, до відповідної галузі наукових пошуків) вирішив підготувати низку колективних монографій, які відображають результати праці наукових шкіл, створених на кафедрі.²

Поштовхом до такого рішення стало завершення п'ятирічної теми наукових досліджень третя річниця повномасштабного вторгнення російських військ і буття суспільства в умовах пандемії, а потім – воєнного стану, десятиріччя новітньої гібридної війни росії проти України, що поставило перед правознавцями, і цивілістами, зокрема, завдання запропонувати правові шляхи вирішення проблеми узгодження інтересів приватної особи (людини) та публічного інтересу. Іншими словами, йдеться про з'ясування того, яким був внесок названих наукових цивілістичних шкіл у вирішення загальної проблеми: пошуку ефективних юридичних відповідей у галузі цивілістики на Виклики Часу.

Підготовка до друку монографій, таким чином, набула значення «звіту» наших цивілістичних шкіл про отримані наукові результати у сфері, що має істотне суспільне значення. Враховуючи цю обставину, авторський колектив при вирішенні питань щодо завдань, змісту та структури окремих розділів монографій виходив з того, що терміно-поняття «цивілістична школа», зробивши застереження, що воно може існувати у широкому і вузькому сенсі.

У широкому сенсі «цивілістичну школу» можна визначити як сукупність наукового потенціалу (правознавців, особистостей) у галузі

¹ Бондарук Т. І. Наукознавчі категорії «школа», «напрямок», «концепція», «течія» в юридичній науці. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 15-20; Гончаренко С. Наукові школи в педагогіці. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. С. 7-28. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106785/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%86%D1%96.pdf>

² Трохи детальніше про них мова піде далі

цивілістики, що реалізується шляхом отримання наукових результатів на певних, властивих саме цій сукупності засадах, які відрізняють її від інших аналогічних шкіл. Ознаками «цивілістичної школи» у широкому сенсі цього поняття є: 1) наявність сукупного наукового потенціалу; 2) отримання наукових результатів шляхом проведення досліджень на певних, властивих саме цій сукупності засадах, які відрізняють її від інших аналогічних шкіл. (З певною мірою умовності це можна назвати «науковим стилем», або «стилем наукової школи»). При такому підході критерії об'єднання науковців в одну цивілістичну школу можуть бути різноманітними: країна, місцевість, місто, вищий навчальний (науково-дослідний) заклад, особистість керівника, особисті взаємини (симпатії чи антипатії) тощо. Аналіз діяльності цивілістичної школи у такому випадку може провадитися з наступною деталізацією її діяльності за допомогою «персоналістського» чи «хронологічного» підходів.

Однак, можливим є й дослідження особливостей «цивілістичної школи», взятої у її вузькому значенні – як сукупності наукового потенціалу (правознавців, особистостей) у галузі цивілістики, що реалізується шляхом дослідження проблем у певному розділі цивільного (приватного) права (при цьому може йтися про дослідження якихось певних проблем або навіть однієї проблеми, яка має істотне значення).